

УДК 94(477.74):329.7(=811.161.2)"18"

Бачинська О. А. (Одеса)

### ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В МІСТІ АККЕРМАН У XIX СТ.

Питання формування етнічного складу і господарських занять населення міст пониззя Дністра і Дунаю у XIX ст. комплексно майже не вивчалися. На сьогодні існуючі дослідження міського населення Бессарабії XIX ст. торкаються, в основному, загальних процесів його формування і динаміки в усіх містах Бессарабії в цілому. Міста Південної Бессарабії, а отже й Аккерман, в цих дослідженнях розглядаються досить побіжно. Наявні архівні та друковані матеріали дають характерні дані про походження і склад українського населення Придунайських степів і Буджака в комплексі та за окремими населеними пунктами. Склад населення за нижченаведеними документами відбиває час, темпи та шляхи заселення не лише окремого міста Аккерман, але й усього навколишнього регіону<sup>2</sup>. Вони дозволяють, хоча й не завжди повно, проаналізувати процеси формування та зміни чисельності українського населення Аккермана, показати його місце і значення серед інших національних груп, а також повсякденне життя українців міста.

Перші вичерпні відомості про чисельність і склад населення Аккермана припадають на 1808 р.<sup>3</sup> Документ „Перепись находящихся в Аккермане на жительстве обывателям с показанием каких наций и чем пропитание имеют” (далі – „Опис”) був складений на 15 жовтня 1808 р. Згідно з ним у місті налічувалось 321 родина, що становило приблизно 1.663 особи (860 чоловіків і 803 жінки). До їх числа не входять 16 родин (47 осіб, 32 чоловіки і 15 жінок), які проживали в місті за паспортами. Останні подавались окремим списком<sup>4</sup>.

Автори перепису поділяли все населення на „корінних” жителів і „сторонніх”. Категорія „сторонніх” в свою чергу поділяється на „тих, хто давно зайшов”, тобто до вступу російських військ у грудні 1806 р. в Аккерман і тих, хто оселився у місті після цієї дати. Слід, зазначити, що подібний розподіл досить умовний, оскільки значна кількість осілих у місті після 1806 р. була „тими, хто зайшов давно” в Бессарабію і проживав в околицях Аккермана по вісім-десять років. Співвідношення між корінним населенням, „тими, хто зайшов давно”, і тими, хто зайшов протягом 1806–1808 рр. становило 228 родин на 117, які перейшли у 1806–1808 рр. відповідно 66 % і 34 % (тут і далі див. табл. 1). Останні переходили, здебільшого, з селищ Аккерманського та Кілійського повітів, Херсонської губернії, північних районів Молдавії й з-за Дунаю; родини, які оселились в місті до 1806 р. прибували з північних районів Молдавії, „колишнього Польського королівства”, Австрійської імперії та Тираспольського повіту. Серед них 9 українських, 2 молдавські, 3 польські родини. Слід також врахувати, що в наступному після „Опису” документі з 32 українських родин 22 визначені як „ті, які давно зайшли” в місто (інші 10 родин українців були за розпорядженням генерала І. І. Міхельсона відправлені до Тираспольського нижнього суду).

У національному відношенні родини розподілялись наступним чином: вірмени – 38 %, греки – 21 %, українці – 13,3 %, молдовани – 7,5 %, болгары – 5,8 %, євреї – 5,2 %. До останніх 9,2 % входили росіяни-старообрядці (пилипони), цигани, поляки.

Аналіз „Опису” дає наступну картину місць виходу українського населення в Аккерман: родини, які перейшли із сіл Аккерманської райії (повіту), склали 39 %, Кілійської райії (повіту) – 11 %, із молдавських повітів (Кишинівського, Сорокського, Оргеєвського) –

17 %, Хотинської райії – 4,5 %, Тираспольського повіту – 9 % і „з-за Дунаю” – 2 %, які прибули із воєводств „колишнього Польського королівства” – 11 %, із Херсонської губернії – 4,5 % і, нарешті, „корінні” жителі склали 2 %. Таким чином, переважна більшість українського населення Аккермана – близько 75 % потрапили у місто після блукань у Придунайських степах і Молдавії та вважалися „старожилим” („що давно зайшли”) навіть з офіційної точки зору. Серед них найраніше визначив час своєї появи в місті – 1789 р. – Семен Посмітюха.

Найбільшу кількість корінних жителів становили вірмени та греки – 54 %, більшість інших громад сформувалися уже протягом 1806–1808 рр. Слід зазначити, що значна кількість болгарських родин потрапила до Аккермана під час переселення так званих „задунайських переселенців”, особливо під час війни 1806–1812 рр. Як зазначає В. М. Кабузан, на 1806 р. їхня кількість в Аккермані становила 2 родини, 10 осіб, а вже у 1816 р. – 70 родин, 293 особи<sup>5</sup>. Аналізуючи цей документ, потрібно також враховувати ті серйозні зміни в житті міста, які були викликані вигнанням у жовтні 1806 р. місцевого турецького гарнізону. Втім, кількість осіб турецького, а тим більше ногайсько-татарського населення була, ймовірно, незначною. У листопаді 1775 р. П. О. Румянцев у листі до князя Долгорукого зазначав, що „в Аккермані жодного татарина не проживає, а лише в тутешній околиці, у містечку Татарбунари”<sup>6</sup>. Д. Кантемир зазначав, наприклад, що в Рені (Томарово), важливому торгову центрі, що знаходився при злитті Прута з Дунаєм, немає жодного турка<sup>7</sup>.

У формуванні міського населення Аккермана, як і інших міст межиріччя Дністра та Дунаю, після їх приєднання до Російської імперії у 1812 р. також значну роль відіграв міграційний процес – переселення селян, ремісників, купців з Бессарабії та Молдавії, внутрішніх губерній України та Росії, із-за Дунаю. Цей процес, як показують наведені вище матеріали, розпочався задовго до приєднання цієї території до Росії.

Населення Аккермана швидко зростало, на думку одного з офіцерів Генерального штабу О. Защука, „завдяки близькості найкращих в області виноградних садів, що доставляють джерела торгівлі всьому місту”<sup>8</sup>. Склад населення був досить неоднорідним як у національному, так і в соціальному плані.

Російський уряд намагався регулювати питання формування міського населення. Так, селяни-утікачі, які прибули в регіон до підписання Бухарестського миру, уже не повертались на попередні місця проживання. Вони були зараховані у переписні списки 1817 р. Населення міст Аккермана, Ізмаїла, Кілії та інших поповнювалось також за рахунок місцевого навколишнього сільського населення. Уряд, вважаючи, що міста будуть заселятися купцями та промисловцями, не рекомендував чиновникам записувати сільське населення до міст і у 1813 р. за розпорядженням бессарабського губернатора І. М. Гартінга заборонялось приписувати сільських жителів до міст-фортець: Аккермана, Ізмаїла, Кілії, Бендер<sup>9</sup>. Таким чином, уряд намагався утримати селян в селах. Правила, за якими селянам дозволялось переходити в міста, установлював наказ Сенату 1804 р., а згодом наказ Сенату 1832 р., який дещо пом’якшував умови переходу до міст. Поміщицьким селянам, які бажали перейти на постійне проживання до міста, за наказом 1832 р. не обов’язково було перед тим займатися ремеслом, промислами і проживати в місті, вони мали заплатити однорічну плату поміщику<sup>10</sup>. Незважаючи на перешкоди, селяни різними шляхами записувались до міських жителів. Сприяв цьому існуючий інститут присяги, який давав можливість записуватись до міст. Так, постійному жителю міста під присягою треба було просто підтвердити попереднє проживання у місті тієї чи іншої особи. Інколи, не бажаючи бути спійманими, селяни змінювали місця проживання, переходили з одного міста в інше, з міста в село і навпаки. Завдяки цим процесам в 20–40-ві роки ХІХ ст. відбувається значне збільшення українських і російських селян в

Аккермані, Ізмаїлі, Кілії, тому протягом 40-х років XIX ст. місцевою адміністрацією було видано декілька розпоряджень для обмеження переходу селян у міста<sup>11</sup>.

Іншою категорією населення, що поповнювала населення міст були „задунайські переселенці“ з болгар, греків, сербів та інших представників балканських народів, князівств Молдавії та Волощини. Крім них із-за Дунаю переходили задунайські запорожці, козаки-некрасівці, росіяни-старообрядці та інші. За маніфестом 1814 р., після перемоги над Наполеоном, утікачам і дезертирам, які перебували за межами Росії, оголошувалась амністія. Під цим виглядом перейшли та оселились в містах багато жителів, зокрема, з Австрії та Угорщини. Усі ці процеси призвели до швидкого зростання кількості міського населення, а також визначили його вкрай не однорідний склад.

Українська громада Аккермана почала формуватися вже наприкінці XVIII - початку XIX ст. за рахунок селян, козаків, ремісників, купців та інших категорій. Усі вони з приєднанням міста до Російської імперії мали входити в так зване малоросійське товариство. Товариство обирало старосту, збирача податків і писаря. Як сповіщала міська аккерманська Дума на запит надвірного радника Сафонова списки „малоросійського товариства“ на 1813 р. відсутні<sup>12</sup>. Не повідомляє вона і про чисельність товариства до 1820 р. Дані, наведені В. М. Кабузаном за 1818 р., взагалі не відзначають наявності у місті українського населення: 43 % (2047 осіб) росіян, 18 % (871 особа) молдован, 9 % (403 особи) болгар, 30 % інших національностей (1.393 особи)<sup>13</sup>. Ймовірно, кількість українців була підрахована разом з російським населенням міста, що часто зустрічається в статистиці XIX ст. На нашу думку, відсутність даних за 1812–1818 рр. не може свідчити про відсутність взагалі українського населення в місті. Наявні матеріали дозволяють установити чисельність і склад родин українців вже на 1819 р. Так, за переписом міста 1819 р. усе населення Аккермана становило 1.085 родин, 2.836 чоловіків і 2.259 жінок<sup>14</sup>. З них більшість – 52 % – 560 родин і 130 бурлак були українці. Інше населення складало 179 родин (16 %) – молдован, 96 родин (9 %) – росіян, 95 родин (9 %) – вірменів, 61 родина (6 %) – греків, 48 родин (4 %) – євреїв і 46 родин (4 %) – болгар.

Українське населення нараховувало 2.343 особи, з них 1.310 чоловіків і 1.033 жінки. Віковий склад господарів свідчить, що більшість (77 %) належала до працездатної, активної у соціально-господарському плані групи від 21 до 50 років: 21–30 років – 15 % (85), 31–40 років – 38 % (214), 41–50 років – 24 % (135), 51–60 років – 15 % (81), 61 і більше років – 8 % (45). Родини українців були простими, до них входили батьки та їхні діти або батьки, діти та онуки. Проте 20 % становили так звані складні родини. Родинні зв'язки в них показують наступні приклади. Так, родина Семена Литвиненка (35 років) складалась з його дружини Лукерії (20 років), тестя Григорія Іваненка (70 років), тещі Марії (50 років) і дітей: Пилипа (20 років), Ірини (10 років), Павла (8 років); вдова Катерина Михайличенко (50 років) з синами Федором (25 років), Андрієм (20 років), Тимофієм (18 років) і дочкою Феодосією (12 років) утримувала в родині ще Андрія Рябченка (45 років), його сина Юхима (10 років) і його племінника Якова Рябченка (20 років). В родині Івана Тарана (55 років), крім його дружини Лукерії (35 років), сина Харитона (8 років), дочок Пелагеї (11 років) і Феодосії (2 років) жили брат Фадей (35 років) з дружиною Єфросинією (25 років), сином Іваном (8 років) і дочкою Марією (2 роки), а також брат дружини Івана Тарана – Матвій Богівчук (20 років). Родина 35-річного Прокопія Щербини складалась з дружини Ганни (20 років), дочки Марії (одного року), але при ньому жили брат Савелій (25 років) з дружиною Пелагеєю (17 років) і сином Амвросієм (одного року), брат Афанасій (20 років) з дружиною Наталією і дядько Микита Руденко (70 років); в родині Івана Попова (40 років) і його дружини Марини (35 років), синів Степана (11 років) і Никифора (20 років) жили також його зять Гордій Дубина (30 років) з дружиною Христиною (25 років) і сусід Іван Звольський (30 років).

Слід зазначити, що у 40 % досліджених родин різниця між шлюбними партнерами становила 15 років, а в деяких випадках навіть понад 20 років. В таких родинях, за нашими підрахунками, чоловіки вступали до шлюбу і мали дітей після 35–40 років. Так, в родині 45-річного Семена Близнюка дружині Марії було 30 років, а найстаршій дитині – сину Онуфрію 11 років; Артемію Гончаренку було 40 років, дружині Дарії – 25, а найстаршій дитині – сину Григорію 7 років; в родині Василя Колісниченка 80 років, дружині Ірині було 50, а сину Фомі – 25 років; Дем'ян Швець мав 60 років, його дружина Домнікія 40 років, а найстаршій дитині – дочці Оксані було лише 7 років; в родині 50-річного Федора Жеребка, дружині Марині було 35, а найстаршому сину Арсенію 15 років, 35-річний Прокопій Данилов, мав 20-річну дружину Євдокію і дочку Катерину одного року від народження.

Звертає на себе увагу той факт, що в багатьох родинях жили неодружені брати господарів шлюбного віку від 20 до 45 років. Так, в родині 40-річного Дементія Іванченка, яка складалась з дружини Агафії (30 років) і двох синів – Авксентія (14 років) й Івана (12 років) жили ще троє його неодружених братів: Григорій (38 років), Іван (28 років) і Павло (26 років). В родині Василя Миколаєнка (33 роки) та його дружини Марії (28 років) жили неодружені брати Василя: Іван (29 років), Тодосій (27 років), Карпо (25 років) і Кузьма (20 років); в родині 40-річного Павла Кравченка та його дружини 25-річної Дарії, їхніх дітей Семена (6 років) і Євдокії (4 роки) жили брати Дарії: Іван і Григорій Половиченки 30 і 40 років відповідно<sup>15</sup>.

Наведені приклади можуть свідчити не лише про складні родинні пари, але й про штучне формування подібних родин. Такі випадки помітив один з місцевих чиновників, зазначаючи, що серед українських родин „в Аккермані часто зустрічались родини, в яких батько був за зовнішнім виглядом молодше своїх дітей або молодші брати старіші ніж старші: ясний доказ тому, що ці родини склались з осіб пов'язаних між собою не родинними стосунками, а однакоvim бажанням приховати своє походження, прийнявши ім'я померлого члена родини”. Зокрема, М. І. Кутузов у 1812 р. також підкреслював, що серед жителів Аккермана багато утікачів, які записувались під вигаданими прізвищами до „міських обивателів”<sup>16</sup>. На жаль, за переписом товариства 1819 р. не можливо установити походження тієї чи іншої родини або особи.

У 1821 р. малоросійське товариство Аккермана збільшилось до 618 родин і 479 бурлак, однак, як зазначала аккерманська дума протягом 1822–1823 рр. воно зменшилось до 505 родин через перехід людей з міста в навколишні з Аккерманом селища<sup>17</sup>. Внаслідок цього в Аккермані та приписаних до нього селах – Папушой та [Святій] Балці існувало вже три „малоросійські товариства”, що викликало низку незручностей<sup>18</sup>. Всі вони протягом 1823–1824 рр. мали об'єднатися в одне так зване „коло”.

Малоросійське товариство Аккермана, як і інші міщанські товариства, мало власну печатку. Вона являла собою коло поділене навпіл, у верхній частині напис „малоросійське товариство”, а у нижній частині якір<sup>19</sup>.

Після приєднання Бессарабії до Росії в краї залишилась значна кількість усть-дунайських, задунайських та чорноморських козаків. Вони приписувались до різних населених пунктів, в тому числі до Придунайських міст. Так, за відомостями Романа Согутчевського, який збирав інформацію про усть-дунайців, в Аккермані проживали козаки Михайло Таран, Омелян Кравченко, Артем Гончаренко, Василь Халута, Нестор Рогоза та інші<sup>20</sup>. Козаки, які вийшли „із-за кордону турецького володіння”, мали на меті залишитися в місті надовго, про що опосередковано свідчать факти одруження їх на аккерманських жінках. Так, Остап Половий 42 років одружився на вдові Меланії 30 років, яка проживала в Аккермані; Гнат Григоренко 37 років взяв шлюб з місцевою жителькою Євдокією 30 років<sup>21</sup>. Серед козацького населення Аккермана були і свої довгожителі: підпоручик Онисим Візир і Федір Білий мали 110 років, а Яків Папушой – 100 років<sup>22</sup>.

На 1827 р. в Аккермані вже нараховувалось 9.770 осіб. Українське населення міста складало 1897 чоловіків і 1744 жінки, тобто 37,1 %. Інші національності були представлені не такими великими, але все ж значними групами: 1031 осіб (11 %) складали молдовани, 3.066 осіб (31,3 %) – росіяни, 704 особи (7,2 %) – вірмени, 454 особи (4,6 %) – греки, 414 осіб (4 %) – євреї, 378 осіб (3,8 %) – болгари та 83 особи (0,8 %) – цигани. У приписаних до міста селах Кам'яний Міст і Турлаки жили виключно українці – 223 особи<sup>23</sup>. Протягом 1828-1835 рр. козацьке населення Аккермана, як і інших міст Бессарабії, мало перебраться на землі Дунайського війська. З Аккермана записалося до дунайських полків на 11 грудня 1833 р. 47 родин (233 особи, 144 чоловіки і 89 жінок)<sup>24</sup>, але не всі з цих родин переселилися в станиці і хутори. Пояснювалось це, по-перше, дефіцитом військової землі, по-друге, бажанням отримати пільги від сплати податків при вступі до війська, але при цьому небажанням переселятися і виконувати саму військову службу. Були й такі численні родини, які віддавали лише одного сина з багатьох служити, або взагалі наймали когось за свою родину на службу. Серед тих усть-дунайців, хто відмовився від переселення і служби в Дунайському війську, залишилися жити в Аккермані усть-дунайці – Єгор Єрмаков і Олександр Соколов<sup>25</sup>. Такі козаки та їхні родини, які не переселилися на військові землі до 1835 р., відраховувались із військових списків.

Українці залишали місто не лише через вступ до козацьких полків. Так, староста „малоросійського товариства” Сидір Шестопап повідомляв аккерманську міську Думу про те, що невідомо куди відлучилися без письмових документів Григорій Пустовойтов з сином Іваном, Андрій Щербина, Іван Магвієнко, Андрій Михайленко і Степан Лисий<sup>26</sup>.

У подальшому, протягом 40–50-х років XIX ст. українська громада в місті залишається однією з численних, зростаючи з 34,5 % у 1844 р. до 37 % на середину 50-х років XIX ст. (від усієї кількості населення міста)<sup>27</sup>.

Офіційні дані десятого перепису 1858 р. зафіксували в Аккермані 23.061 особу<sup>28</sup>. Українців з тими, хто не з'явився на перепис, проживало 2.361 родина, 327 бурлак, 92 вдови<sup>29</sup>, що може становити за нашими підрахунками близько 40 % населення. За даними церковних парафій, які враховували всього лише частину жителів у 1858 р. з 4.429 осіб, які значились у списках парафій, українці складали 21,8 %, росіяни – 5,0 %, вірмени – 19,3 %, болгари – 16,7 %, греки – 17,4 %, євреї – 19,8 %<sup>30</sup>.

Напередодні скасування кріпацтва Аккерман був одним з найрозвиненіших міст Бессарабської губернії. Так, у 1862 р. в Аккермані з 29.563 жителів – 14.246 (48,3 %) складали українці, як зазначали офіційні дані – „малороси і руснаки”, 6.829 (23,1 %) – росіяни, 2.626 (8,9 %) – молдовани, 2078 (7 %) – євреї, 1.438 (4,8 %) – болгари і серби, 1.221 (4,1 %) – греки, 922 (3,1 %) – вірмени, 152 (0,5 %) – цигани, 34 (0,1 %) – поляки, 11 – німці та 6 – французи (0,1 % разом)<sup>31</sup>.

Оригінальні відомості про україномовне населення Аккермана дають дані Всеросійського перепису населення за 1897 р.<sup>32</sup>

Перепис враховував населення за мовною ознакою. Однак, на нашу думку, їх усіх можна вважати українцями. Отже, україномовних жителів Аккермана нараховувалось 15.183 особи, що складало 53,7 % від усіх жителів. Інші мовні групи становили росіяни – 5.724 особи (20,2 %), євреї – 5.573 особи (20 %), вірмени – 608 осіб (2,1 %), болгари – 288 особи (1 %), молдовани – 221 особи (0,8 %), поляки – 165 осіб (0,5 %), греки, німці, французи, угорці, чехи, італійці, цигани й інші – 496 осіб (1,7 %). Українці міста складали 21 % від усіх українців повіту.

До населення Аккермана входили переселенці з різних губерній Російської імперії й із-за кордону. Більшість (77,7 %) складали уродженці Аккерманського повіту. З інших повітів Бессарабської губернії перейшли на проживання в Аккерман 7 %, з інших губерній Російської імперії – 15 %, а з інших держав – 0,3 %. Для нас найбільш цікавою є інформація про уродженців губерній українських територій. Так, серед уродженців

губерній Європейської частини Російської імперії народжені в дев'яти губерніях, що розміщувались на українських територіях, складала 80%, серед них найбільше вихідців було з Херсонської – 1.762 особи (56 %, зокрема з Одеси 571 особа, 32 %), Подільської – 506 осіб (16 %) і Київської – 406 осіб (12,8 %) губерній. Відносно усіх жителів Аккермана вони складала 11 %.

Українське населення Аккермана становило 7.623 чоловіків і 7.560 жінок, 51 % і 49 % відповідно, на 100 чоловіків було 98–99 жінок (див. детальніше табл. 2; Аналіз даних проводився серед найбільших за чисельністю етнічних груп населення). Такі дані збігалися з загальноміськими, але відрізнялись від інших національних груп. Так, росіяни складали – 51 % чоловіків і 49 % жінок, євреї – 49 % чоловіків і 51 % жінок, вірмени – 43 % і 57 %, болгар – 54 % і 46 %, молдовани – 57 % і 42 %. Працездатного, активного у соціально-господарському плані населення згідно з табл. 2 серед україномовної групи було 36 %, що було менше, ніж у інших: російськомовної групи міста – 38 %, молдавської – 41 %, болгарської – 45,8 %, але більше ніж в середньому по місту – 32,7 %. Найбільшу групу в українців складали особи від одного до 20 років – 51 %, що більше, ніж у євреїв – 50 %, росіян – 47 %, вірмен – 40 %, молдован – 33 % і болгар – 30,9 %, але менше, ніж в Аккермані – 55,5 %.

За сімейним станом україномовне населення поділялось на неодружених – 57 %, одружених – 37 %, розлучених, вдівців, вдів – 6 %. Ці цифри відповідали середнім показникам у місті (57,8 %, 35 % і 7,2 %), але серед інших національних груп значно відрізнялись. Так, серед російського населення 60 % становили неодружені й 33 % одружені, єврейського – 59 % і 35 %, вірменського – 51 % і 34 %, болгарського – 47,5 % і 41,6 %, молдавського – 42,5 % і 44,7 % відповідно.

На 4.623 неодружених українських чоловіків було 4.103 незаміжні жінки. Слід відзначити той факт, що показники дещо змінюються, якщо зважити на те, що в групі осіб до 20 років майже усі були незаміжні, і не враховувати вдівців і вдів. Тоді серед неодружених українців було 857 холостяків і 128 дівчат (особи після 20 років). Таким чином, на одну неодружену дівчину було сім неодружених українських парубків. Відсоток неодружених чоловіків після 20 років (87 %) в українців був набагато вищий, ніж у інших національних групах. Так, у росіян 508 чоловіків (70 %) на 211 дівчат, євреїв – 316 (65 %) на 163, вірмен – 44 (63 %) на 25, молдован – 18 (85 %) на 3, болгар – 82 (66 %) на 43 відповідно. В цих групах на одну незаміжню дівчину приходилось двоє неодружених чоловіків. В цілому по Аккерману цей показник був вищий – чотири неодружених чоловіків на одну дівчину (підрахунки зроблені за даними табл. 3).

Перепис 1897 р. зареєстрував наявне населення міста. Цим пояснюється зниження в показниках чисельності міських жителів порівняно з іншими роками. Наскільки значна така різниця можуть свідчити наступні факти: за переписом в Аккермані проживало 28.258 осіб, в той час як приписаних було 46,5 тис., з них 28,7 тис. (60 %) міщанської верстви проживало за межами міста (для порівняння в Кишиневі – 17 %, Бендерах – 27 %, Орєєві – 66 %) <sup>33</sup>.

При оцінці динаміки чисельності міського населення Аккермана й інших міст регіону, протягом другої половини ХІХ ст. слід враховувати тісний зв'язок міщан з сільським господарством і відрахування їх з числа городян. Це особливо виявилось при отриманні селянами ділянок під час земельної реформи 1861 р. Так, в губернському звіті за 1870 р. пояснювався відхід міщан в села через звільнення від кріпацтва <sup>34</sup>. Крім того, слід врахувати і помилки, які могли бути під час перепису при переміщенні військ, високої смертності тощо. Так, в Аккермані населення зменшилось з 1890 до 1904 рр. – з 39,2 тис. до 36,9 тис. відповідно <sup>35</sup>. Отже процес заселеності міста Аккермана протягом другої половини ХІХ ст. був безперечно повільним, але прогресивним.

Таким чином, населення Аккермана внаслідок переселень і природного приросту

збільшилось майже втричі, що збігалось з тенденціями в усіх містах регіону. Українське населення складало 51,7 % українців інших міст регіону – Ізмаїла, Кілії, Рені та 32,8 % українського населення, яке проживало в містах Бессарабії в 1897 р. Порівняно високий відсоток міського населення в першій половині XIX ст. пояснюється розвитком ремесла та торгівлі, що зосереджувались в містах. Крім того, в Аккермані чимало жителів займалися рибним ловом, в місті проживало багато селян, які були зв'язані з землеробством. Вже у другій половині XIX ст. кількість населення міста зростає більш повільно внаслідок як внутрішньополітичних, так і соціально-економічних причин (реформи 60-х років XIX ст., перехід селян з міст у села тощо).

#### ПРИМІТКИ:

1. Жуков В. И. Города Бессарабии. 1812-1861 гг. (Очерки социально-экономического развития). – Кишинев, 1964; *его же*. Города Бессарабии. 1861-1900 гг. (Очерки социально-экономического развития). – Кишинев, 1975; Кабузан В. М. Заселение Северного Причерноморья (Новороссии) в XVIII – первой половине XIX вв. (1719-1858 гг.). – Автореф. дис. ...д-ра. ист. наук. – М., 1969; Гросул Я. С., Будаки И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии: 1861-1905. – Кишинев, 1972; Діанова Н. М. Етнічний склад населення міст Південної України у дореформений період (на основі джерел С-Петербурзьких архівів) // ЗІФ. – 2001. – Вип. 11.

2. Бачинська О. А. Українське населення міст Придунайських земель наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 6; Бачинська О. А., Пригарін О. А. Етносоціальна характеристика населення міст Нижнього Подунав'я на початку XIX ст. // Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 2000. – № 6; Бачинська О. Соціально-економічне становище населення міст і сіл Придунайських степів (к. XVIII-XIX ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К.; Донецьк, 2001.

3. Дані, наведені в монографії Жукова В. И. „Города Бессарабии. 1812-1861 гг.” по Аккерману й іншим містам Південної Бессарабії стосуються більш пізнього часу. Те ж саме стосується і „Статистического описания Бессарабии...”. (Аккерман, 1899), де відомості охоплюють період 1822-1828 рр., та інші подібні дослідження.

4. РДВІА. – Ф. 14209. – Оп. 165. – Зв. 31. – Спр. 26. – Ч. 2.

5. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья: конец XVIII – первая половина XIX в. – Кишинев, 1974. – С. 89.

6. Архив военно-походной канцелярии графа П. А. Румянцева-Задунайского // Чтения в Обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1866. – Кн. 1. – Ч. 3. – С. 75.

7. Кантемир Д. Историческое, географическое и политическое описание Молдавии с жизнью сочинителя. – М., 1789. – С. 51.

8. Защук А. Бессарабская область. – Ч. 2. – СПб., 1863. – С. 140.

9. Жуков В. И. Города Бессарабии. 1812-1861 гг. – С. 52.

10. Там же. – С. 53.

11. Там же. – С. 48.

12. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк. 1-2 зв.

13. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области... – С. 92-93.

14. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 14-79.

15. Там само. – Арк. 40-45 зв.

16. Архіви України. – 1966. – № 5. – С. 21; Списки населенных мест Российской империи. Бессарабская область по сведениям на 1859 год. – СПб., 1861. – С. 105.

17. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 145. – Арк. 1-2 зв.

18. Там само. Спр. 126. – Арк. 1-5.
19. Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 976. – Арк. 2-2зв.
20. ЦДІА. – Ф. 245. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 27-29.
21. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 976. – Арк. 2-2 зв.
22. ЦДІА. – Ф. 245. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 85-162 зв.
23. Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака с приложением генерального плана его края, составленное при гражданской съемке Бессарабии, производившейся ... с 1822 по 1828 год. – Аккерман, 1899. – С. 113.
24. ЦДІА. – Ф. 245. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 85-162 зв.
25. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 322. – Арк. 3-5 зв.
26. Там само. – Оп. 1. – Спр. 976. – Арк. 2-2 зв.
27. Жуков В. И. Города Бессарабии. 1812–1861 гг. – С. 52-53; Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области... – С. 145.
28. Гросул Я. С., Будаки И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии. 1812–1861. – Кишинев, 1967. – С. 57.
29. ФДАООІ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 985. – Арк. 1-98 зв.
30. Дианова Н. М. Указ. соч. – С. 243.
31. Население области в 1862 г. по национальностям // Записки Бессарабского областного статистического комитета. – Т. 1. – Кишинев, 1864. – С. 91-92.
32. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. – СПб., 1905.
33. Жуков В. И. Города Бессарабии. 1812–1861 гг. – С. 36-37.
34. Там же.
35. Гросул Я. С., Будаки И. Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии: 1861–1905. – С. 49.



Таблиця 1. Населення міста Аккермана згідно з „Описом” 1808 р.<sup>1</sup>  
(род. – кількість родин)

Населення	Вірмени		Греки		Євреї		Цигани		Молдовани		Українці		Болгари		Пилипони		Поляки		Усього		
	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	род.	%	
Час і місяця виходу																					
Корінні жителі	117	89,3	68	94,4	17	94,4	9	60	2	7,7	1	2	-	-	-	-	-	-	214	62	
Перейшли у: 1789-1805	-	-	-	-	-	-	-	-	2	7,7	9 <sup>7</sup>	19,5	-	-	-	-	3	12,5	14	4,1	
1806	3	2,3	1	1,4	-	-	4	26,6	1	3,8	3	7	-	-	2	22,2	1	12,5	15	4,3	
1807	10	7,6	3	4,2	1	5,6	2	13,3	7	27	24	52	2	10	6	66,7	2	25	57	16,5	
1808	1	0,8	-	-	-	-	-	-	14	14	9	19,5	18	90	1	11,1	2	25	45	13,1	
З Аккерманського повіту	-	-	-	-	-	-	-	-	10 <sup>2</sup>	38,4	18 <sup>8</sup>	39	10	50	-	-	-	-	38	11	
З Кілійського повіту	1	0,8	-	-	-	-	-	-	2	7,7	5 <sup>9</sup>	11	-	-	4 <sup>10</sup>	44,5	2	25	14	4	
З-за Дунаю	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	5	3	33,3	1	12,5	6	1,7	
З інших місць	13 <sup>3</sup>	9,9	4 <sup>4</sup>	5,6	1	5,6	6 <sup>5</sup>	40	12 <sup>6</sup>	46,2	21 <sup>11</sup>	46	9	45	2	22,2	5 <sup>12</sup>	62,5	73	21,3	
Усього	131	38	72	20,8	18	5,2	15	4,3	26	7,5	46	13,3	20	5,7	9	2,6	8	2,3	345	100	

1. Таблицю складено і підраховано автором за даними: РДВІА. – Ф. МА. – Оп. 165. – Зв. 31. – Спр. 26. До родин українців, пилипонів, греків включені купці, які жили в Аккермані і складали окремий список документа. Окрім того, у випадках, коли робітники або родичі зазначених в документі прибули в місто з інших міст чи в інший час вони підраховані як окремі родини.
2. З Аккерманського повіту: с. Шабо – 8, с. Молога – 1, с. Каплани – 1.
3. З Молдавії – 2, з м. Григорополя Херсонської губернії – 11.
4. З м. Кишинева – 1, з м. Одеси – 3.
5. З розорених татарських селищ – 6.
6. З різних населених пунктів Молдавії.
7. У наступному після “Опису” документі зазначалось, що 22 родини українців були з “тих, хто зайшов давно”.
8. Аккерманського повіту: м. Овідіополь – 1, с. Галілешти – 1, с. Турлаки – 1, с. Коркмази – 2, с. Шабо – 3, с. Роша – 4, с. Паланка – 1, с. Сорія – 1, найближчих до Аккерману хуторів – 4.
9. Кілійського повіту: с. Вилкове – 2, с. Шагани – 1, с. Золокари – 1, с. Лошар – 1.
10. З с. Жебріяни Кілійського повіту – 4.
11. З Молдавських повітів – 10, м. Ясс – 3, Хотинського повіту – 1, м. Одеси – 2, “колишнього Польського королівства” – 5.
12. З Молдавії – 1, Австрії – 1, “колишнього Польського королівства” – 2, м. Одеси – 1.

Таблиця 2. Населення Аккермана. 1897 рік (за віковою ознакою)<sup>1</sup>

Належність (мовна)	Українці		Росіяни		Євреї		Молдовани		Болгари		Вірмени		Інші		Усього	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Вік (в роках)																
Діти до одного року	281	261	77	84	84	69	3	2	2	2	7	6	7	7	461	431
1-9	1872	1972	634	562	650	651	15	14	14	9	50	54	41	39	3276	3301
10-19	1613	1742	601	731	658	719	21	18	33	29	43	81	44	37	3013	3357
20-29	1167	955	534	407	456	482	19	8	36	15	30	34	186	38	2428	1939
30-39	972	946	347	349	328	326	16	12	25	12	28	53	46	37	1762	1735
40-49	708	646	288	271	266	242	22	14	18	26	36	38	51	22	1389	1259
50-59	479	545	231	200	177	185	13	9	14	17	35	31	30	23	979	956
60 - понад 60	531	491	205	202	127	152	19	16	15	21	31	51	29	23	957	1010
Вік не визначено	-	2	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Усього	7623	7560	2918	2806	2746	2827	128	93	157	131	260	348	435	226	14267	13991

1. Таблицю складено і підраховано автором за даними: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. - СПб., 1905.

Таблиця 3. Населення Аккермана. 1897 рік (за родинним станом)<sup>1</sup>

Родинний стан	Не одружені		Одружені		Вдівці, вдови		Розлучені		Не визначено		Усього	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Українці	4623	4103	2778	2776	218	666	3	8	1	7	7623	7560
Росіяни	1820	1588	1001	905	91	309	2	3	4	1	2918	2806
Євреї	1708	1602	978	970	54	237	3	16	3	2	2746	2827
Вірмени	144	166	100	109	16	73	-	-	-	-	260	348
Болгари	85	52	70	50	2	29	-	-	-	-	157	131
Молдовани	57	37	59	40	12	16	-	-	-	-	128	93
Інші	278	98	142	95	13	32	-	-	2	1	435	226
Усього	8715	7646	5128	4945	406	1362	8	27	10	11	14267	13991

1. Таблицю складено і підраховано автором за даними: Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: Бессарабская губерния. - СПб., 1905.